

277

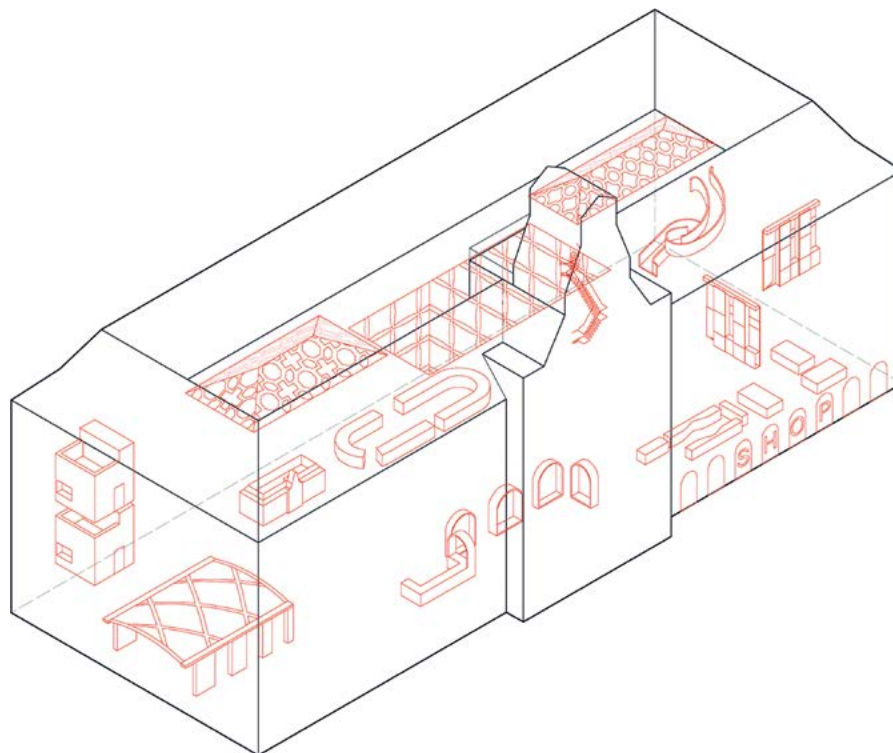
April/Mei 2019

Lost Souls

Kaai 37 Antwerp, CSA Brussels, Administration center Sint-Gillis-Waas + Interview Baukuh

	5	Editorial <i>Lisa De Visscher</i>
	6	Wunderkammer, Sint-Martens-Latem <i>photo Tim Van de Velde</i>
Op-ed	8	The conspiracy of the Bouwmeester <i>Gideon Boie</i>
Agenda	10	Exhibition: Dierendonckblancke <i>Aslı Çiçek</i>
	14	Exhibition: Richard Venlet <i>Francis Carpentier</i>
	16	Ultima Prize: Marc Dubois <i>Caroline Voet</i>
	20	Book: Éric Alonzo <i>David Peleman</i>
	23	In memoriam: Charles Vandenhove <i>Francis Strauven</i>
<hr/>		
Lost souls	28	There is no such thing a lost soul <i>Pieter T'Jonck</i>
	34	The value of wastage <i>Maarten Van Den Driessche</i>
	41	Rhetorical architecture <i>Bart Decroos</i>
	46	The importance of lost competitions <i>Francelle Cane</i>
Interview	53	Baukuh <i>Gitte Van den Bergh</i>
Projects	58	Studio MOTO , Wunderkammer, Sint-Martens-Latem <i>Jolien Naeyaert</i>
	65	Yves Weinand , Pavilion, Vidy-Lausanne <i>Tanguy Auffret-Postel</i>
	68	Meta / Office KGDVS / noA / advvt , Kaai 37, Antwerp <i>Guy Châtel</i>
	76	Ledroit Pierret Polet , CSA, Brussels <i>Francelle Cane</i>
	82	Vanden Eeckhoudt-Creyf , Van Elewyck, Brussels <i>Guillaume Vanneste</i>
	86	ECTV , Administration centre, Sint-Gillis-Waas <i>Pieter T'Jonck</i>
<hr/>		
	92	Product news <i>Viviane Eeman</i>
<hr/>		
Student	100	Existenz <i>Eline Dehullu</i>
	102	Van Hove Prize <i>Eline Dehullu</i>
#002	105	Jos Gielen, Ham <i>Hans Maes and Joep Gosen</i>

Biografieën

Tanguy Auffret Postel

is architect van het bureau m-ap in Lausanne. Hij was assistent aan de Ecole du Paysage de Versailles en aan de EPFL voor de ateliers van architecten de vylde vinck taillieu en Éric Lapiere.

Gideon Boie

is deel van het activistisch onderzoeksbureau BAVO en docent aan de faculteit architectuur van de KU Leuven. Zijn onderzoek richt zich op de politieke dimensie van kunst, architectuur en planning.

Guy Châtel

is burgerlijk ingenieur-architect en als hoofddocent architectuurwetenschappen verbonden aan de vakgroep Architectuur & Stedenbouw van de Universiteit Gent.

Asli Çiçek

draagt regelmatig bij aan Europese en Turkse architectuurtijdschriften. Ze was coreducteur van het *Architectuurboek Vlaanderen N°11*. Ze is gastprofessor interieurarchitectuur aan de KU Leuven en is gespecialiseerd in tentoonstellingsarchitectuur.

Francelle Cane

is architect en curator van tentoonstellingen. Ze woont in Brussel. Ze onderzoekt de schoonheid van de stad vanuit een politiek, commercieel en sociaal oogpunt. Tirana in Albanië gebruikt ze daarbij als case study.

Francis Carpentier

is MSC in Conservation of Monuments and Sites en werkt als curatorial projectcoördinator voor het architectuur- en designprogramma van Bozar. Daarnaast zetelt hij in de raad van bestuur van Docomomo en Europa Nostra (Belgium).

Bart Decroos

is architect, onderzoeker en redacteur gevestigd in Brussel. Hij is momenteel bezig met een doctoraatsonderzoek aan de Universiteit Antwerpen (aspirant van het FWO). Hij is redactielid van *OASE Journal for Architecture* en schrijft voor verschillende architectuurtijdschriften.

Joep Gosen

is ingenieur-architect, schrijft voor A+, *ArchINED* en fotografeert architectuur en landschap. In opdracht van *Ar-Tur* maakte hij in 2016 een beeldcolumn over architectuur in de Kempen.

Hans Maes

is zelfstandig architect en blogger op Instagram. In het verleden maakte hij tentoonstellingen voor Stad en Architectuur en Architectuurwijzer, waaronder de 'Nieuwe Nuchterheid'.

Jolien Naeyaert

is ingenieur-architect en beeldend kunstenaar, wonend in Brussel. Ze studeerde af aan de Universiteit van Gent (2012) en deed daaropvolgend autonome vormgeving aan het KASK School of Arts Gent. Sinds eind 2015 is ze aan het werk bij Robbrecht en Daem architecten.

David Peleman

is ingenieur-architect en als doctor-assistent verbonden aan de Vakgroep Architectuur & Stedenbouw van de UGent. Hij doceert het vak Theorie van het Stadsontwerp en verricht onderzoek naar de geschiedenis van de Belgische verstedelijking.

Francis Strauven

doceerde theorie en geschiedenis van de architectuur aan de Universiteit Gent. Hij zetelt in het bestuur van de Archives d'Architecture Moderne en publiceerde monografieën over Renaat Braem, Eugeen Liebaert, Albert Bontridder, Georges Baines en Aldo van Eyck.

Pieter T'Jonck

is architect en schrijft voor diverse kranten, tijdschriften en boeken in binnen- en buitenland over architectuur, beeldende kunst en podiumkunsten. Hij werkt voor de radiozender Klara en was hoofdredacteur van A+ in 2015-2016.

Guillaume Vanneste

is ingenieur-architect, docent en onderzoeker aan de architectuurfaculteit LOCI van de UCL (Louvain-la-Neuve). Hij heeft samengewerkt met Aebly Perneer en Studio Secchi Viganò. Hij is venoot in het bureau vvv architectes. Hij begeleidt het atelier in masteropleidingen architectuur, en doet onderzoek naar stedenbouwkundige oplossingen voor 'sprawl' in de randstad.

Maarten Van Den Driessche

is verbonden aan de Universiteit Gent als professor in het domein van de architectuurtheorie en de theorie van het architectuurontwerp. Hij is werkzaam als criticus, publicist, curator en lesgever.

Gitte Van den Bergh

behaalde een master Nederlands en theater-, film- en literatuurwetenschappen in 2011. In 2015 studeerde ze met haar masterproef *Architectuur en Film* af als architect aan de Universiteit Antwerpen. Sinds 2016 werkt ze bij RE-ST. Tot 2018 was ze redactielid van A+.

Caroline Voet

is assistent-professor aan de faculteit architectuur van de KU Leuven, waar ze lesgeeft in de Master Studios Structural Contingencies, en onderzoek doet naar o.a. het werk van Dom Hans van der Laan. Haar bureau Voet en De Brabantere navigeert tussen architectuur en scenografie.

A+ Architecture In Belgium

Tweemaandelijks tweetalig tijdschrift, ISSN 1575-5072, Jaargang 46 (2019) N1

Redactie**Hoofdredacteur**

Lisa De Visscher

Adjunct-hoofdredacteur

Eline Dehullu

Productiecoördinator

Grégoire Maus

Eindredactie Nederlands

www.controltaaldelete.be

Eindredactie Frans

Benoît Francès

VertalingAlain Kinsella,
Nathalie Tabury,
Antoon Wouters,
Patrick Lennon**Vormgeving**

Kritis & Kritis

Font

Next & Starling

Drukkerij

Die Keure, Brugge

Beeld cover

Studio Moto and Hans Op de Beeck, The Wunderkammer Residence, Sint-Martens-Latem, 2018 © Tim Van de Velde

Beeld inhoudstafel

Bovenbouw, Town Hall, Antwerp, (Open Oproep 2802)

Artistieke commissieOlivier Bastin,
Pauline Fockedeey,
Nicolas Hemeleers,
Kelly Hendriks,
Véronique Patteeuw,
Hera Van Sande,
Ward Verbakel,
Agnieszka Zajac**Redactieadres**Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel
redactie@a-plus.be
www.a-plus.beA+ is een publicatie van
ICASD VZW Informatiecentrum
voor Architectuur, Stedenbouw
en Design**Verantwoordelijke uitgever**Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel**Copyright ICASD**De verantwoordelijkheid voor
de gepubliceerde artikels
berust uitsluitend bij de
auteurs. Alle rechten voor het
(zelfs gedeeltelijk)
reproducen, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden
voor alle landen.**Raad van bestuur ICASD****Voorzitter**

Philémon Wachtelaer

Vicevoorzitter

Chantal Vincent

Secretaris

Geert De Groote

LedenOlivier Bastin, Dag Boutsen,
Sylvie Bruyninckx,
Paul Dujardin, Benoît Moritz,
Piet Van Cauwenberghe,
Eddy Vanzielegheem,
Ward Verbakel**Programmering****Coördinatie**Roxane Le Grelle
Lara Molino**Communicatie & Marketing**Verantwoordelijke
Louise Van Laethem**Publiciteitsregie A+ Media**Rita Minissi, rita.minissi@mima.be
Tel +32 497 500 292
Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel**Zakelijke leiding**

Damien Vincent, Steven Palmaers

AdverteerdersALBINTRA
ARCHITECT@
WORKAUDI
BEGA
BRUSSELLEEFMILIEU
CARIMAR
DURAVITETERNIT
FINSTRAL
GEBERITIDEAL WORK
JUNG
KINNARPS

KORATON

KREON
MAS
MODULYSSNELISSEN STEEN-
FABRIEKEN
RENSONSAINT GOBAIN
GYPROC
SCHUCOSKYLUX
STONE
URBAN BRUSSELSVELUX
VOLAWE ARE REAL
ESTATE

↓
**Learning and
Innovation Centre,
Brussels, 2016 –
Project proposal by
XDGA, west facade**

Retorische architectuur

De beoordeling van een wedstrijdontwerp richt zich op de beeldende representatie van een mogelijke toekomst. Tegelijkertijd is het jurymoment ook een sociale situatie, waarin beelden van architectuur een retorische rol krijgen. Het wedstrijdverloop voor het Learning and Innovation Centre in Elsene biedt een inzicht in dit dubbele statuut van het ontwerp, waarbij Xaveer De Geyter Architecten en EVR-Atelier 229 elk een andere strategie hanteren.

Bart Decroos

EN The evaluation of a competition design focuses on the visual representation of a possible future. At the same time, the presentation before the jury is also a social situation, in which images of architecture take on a rhetorical role. The competition for the Learning and Innovation Centre in Ixelles offers an insight into this double status of the design, in which Xaveer De Geyter Architecten and evr-Atelier 229 each used a different strategy.

↓
Learning and
Innovation Center,
Brussels, 2016 –
Project proposal 1st
phase by evr-Atelier
229, square

Architectuurkritiek richt zich doorgaans op het architectuurontwerp – als finaal beeld of als opgeleverd bouwwerk. Daardoor blijven de ontwerp- en onderhandelingsprocessen die eraan voorafgaan meestal onderbelicht. Zo gaat het ook bij wedstrijdontwerpen, die gepubliceerd worden aan de hand van plannen en beelden, en worden beoordeeld alsof het al gerealiseerde gebouwen zijn. Daarbij wordt echter handig vergeten dat er tussen ontwerpvoorstel en realisatie een intensief proces plaatsvindt tussen architect, bouwheer en andere betrokken partijen. In samenspraak sturen zij het ontwerp bij, passen ze het aan en transformeren ze het.

Een wedstrijdontwerp verwijst dan wel naar een te verwachten toekomst, maar valt er nooit helemaal mee samen. Maar hoe lezen we dan de grote hoeveelheid ongerealiseerde wedstrijdontwerpen, die na alle wedstrijden en Open Oproepen van het voorbije decennium de portfolio's van vele Belgische architectuurbureaus vullen? Wat betekenen die beelden van mogelijke gebouwen die er nooit zullen komen?

Een van de antwoorden is dat ze een alternatieve werkelijkheid vormen: hoe de wereld er had kunnen uitzien. Ze roepen fictieve steden op die, in navolging van Italo Calvino's *Onzichtbare steden* of, dichterbij huis, het *Brüsel* van Schuiten en Peeters, de werkelijkheid een spiegel voorhouden, als parallelle werelden die iets kunnen blootleggen over de realiteit van deze wereld. Anderzijds behoren deze ongerealiseerde ontwerpvoorstellen ook gewoon tot deze wereld, waarin ze als document an sich een heel werkelijke rol spelen. En er zijn waarschijnlijk ook wel goede redenen waarom ze er niet 'evengoed hadden kunnen zijn', ook al zijn ze achteraf gezien wel wenselijker. De focus verschuift zo van een parallelle wereld naar een meer pragmatische wereld, waarin we de fictieve verbeelding van het ongerealiseerde ontwerp begrijpen in zijn rol binnen een sociale situatie.

Matters of fact

Begin 2017 schreven de VUB en de ULB in samenwerking met Beliris een wedstrijd uit voor een nieuwe mediatheek (Learning and Innovation Center of LIC) op de universiteitscampus in Elsene. De mediatheek is een gemeenschappelijk project van beide universiteiten op de campus, die voorlopig nog als twee gescheiden werelden naast elkaar liggen. In de noordwestelijke helft liggen de gebouwen van de VUB en in de zuidoostelijke die van de ULB, met een tussen twee bermen verzonken dienstweg als harde grens. Het LIC moet langs deze dienstweg komen als verbinding tussen beide werelden. De opdrachtomschrijving zet in op een leeromgeving voor de 21ste eeuw, waarbij 'flexibele leerplekken', 'informele ontmoetingsruimtes', 'nieuwe onderwijstechnologieën' en 'online contacten via eigen devices' centraal staan. In een eerste fase werden uit meer dan 25 kandidaturen 4 ontwerpen gepresenteerd. In een tweede fase konden Xaveer De Geyter Architecten en evr-Atelier 229 een bijgewerkt ontwerpvoorstel voorleggen, en de opdracht werd uiteindelijk gegund aan het laatste bureau.

Het ontwerpvoorstel van XDGA kreeg in een eerste fase vorm als een compacte kubus van negen bouwlagen, nauwkeurig ingepast in de berm. De hoofdingang kwam zo op het niveau van de berm zelf, terwijl een secundaire ingang zich twee bouwlagen lager bevond, aan de dienstweg. Een functioneel, geasfalteerd plein aan de hoofdingang verbond het gebouw met de zachte circulatiewegen op de campus van de ULB, terwijl aan de andere zijde een brug over de dienstweg het gebouw rechtstreeks liet aansluiten op het gebouw F van de VUB. De verschillende circulatiestromen werden zo langs verschillende kanten de kubus binnengeleid, en kwamen samen in een centraal atrium. Een schakeling van monumentale trappen zorgde voor een theatrale rondgang langs de verschillende publieke functies, georganiseerd op

→ Project proposal by XDGA, interior

↓
Project proposal
2nd phase by
evr-Atelier 229,
square and interior

de verschillende verdiepingen. Het atrium en zijn trappen boden zo plaats aan de informele momenten – de foyer van het Palais Garnier als referentie – terwijl de meer formele ruimtes (kantoren, leslokalen, bibliotheek) zich dieper binnenin bevonden.

Het ontwerp van EVR-Atelier 229, daarentegen, kreeg in een eerste fase vorm als een trapeziumvormig volume met zeven bouwlagen. Net zoals bij het ontwerp van XDGA had het gebouw een toegang bovenop de berm en eentje beneden, maar hier kwamen ze allebei uit op een hellend plein dat de voorkant van het gebouw definieerde. EVR-Atelier 229 trok de drukte van het plein door naar binnen: de informele en flexibele werkplekken bevonden zich grotendeels aan deze zijde, aansluitend op of uitkijkend over het plein. Hoe verder je het gebouw inliep, hoe formeler en stiller de ruimtes werden, met de meest publieke ruimtes beneden en de meest gecontroleerde boven.

Matters of concern

Terwijl het ontwerp zelf doorgaans programmatisch wordt gedreven, gaat het er bij de presentatie van het ontwerp om deze als een kwestiegedreven ruimte op de vatten.¹ Het programma moet worden opgelost, maar de manier waarop gaat niet louter over het programma. In een eerste fase werden de ontwerpen gepresenteerd aan de hand van een aantal plannen en snedes, vergezeld van schetsen, diagrammen, conceptuele schema's en exceltabellen, aangedragen als bewijsmateriaal dat er werd voldaan aan alle programma-tische eisen. Maar de documenten die de meeste aandacht trekken, zijn meestal de renderings en andere presentatie-beelden. Die lichten een specifiek aspect van het ontwerp uit, als kwestie waar het nu echt om gaat.

De presentatie van XDGA bevat acht renderings: vier ingezoomde gevelaanzichten en vier interieurbeelden van het theatrale atrium. De focus komt zo te liggen op het gebouw als geïsoleerd object, en dan vooral op de manier waarop het atrium binnenin de programmaonderdelen samenbrengt en organiseert. Deze encensering van het ontwerp stelt zo de kwestie van de leeromgeving centraal: hoe de verschillende soorten ruimtes zich tot elkaar verhouden, en wat dat betekent voor de educatieve en functionele werking van het gebouw. Uit de juryverslagen blijkt dan ook dat de vragen vooral gingen over de flexibele ordening van de ruimtes, de brandveiligheid en vluchtroutes, en de controle op het uitlenen van boeken in een ruimtelijke organisatie met meerdere toegangen.

EVR-Atelier 229 ontwijkt een dergelijke discussie, mede doordat het programma in een meer conventionele planopbouw werd georganiseerd, maar ook doordat de getoonde renderings het ontwerp een andere focus geven. De presentatie van EVR-Atelier 229 telt slechts twee van dergelijke beelden, die dan ook nog eens dezelfde ruimte tonen. Het ene beeld toont de voorgevel vanop een afstand, met voldoende ruimte om het hellende plein op de voorgrond te brengen. Het andere beeld toont ook het plein, maar dan van binnenuit bekeken, en hoe het doorloopt tot in de publieke interieurs van het gebouw.

Deze beeldvorming stelt duidelijk een andere kwestie centraal: het gebouw als verbinding tussen de twee universiteiten, waar de circulatiestromen van beide campussen elkaar ont-

moeten op een gedeeld plein. Maar dat dit plein uitgeeft op de dienstweg voor autoverkeer, wat niet meteen een meerwaarde biedt voor de auto's of voor het plein zelf – net zoals XDGA heeft EVR-Atelier 229 een brug nodig om effectief een verbinding met de overkant te maken – komt niet uitgebreid ter sprake. De retoriek van de beelden zet vooral in op de symbolische kwestie van het gebouw: in het beeld wordt de dienstweg dan ook nauwkeurig bedekt door een gefotoshopte boom.

Sociaal contract

De bovenstaande analyse van deze presentaties betekent niet dat de retoriek van het beeld belangrijker is dan het effectieve ontwerp. Die conclusie geldt alleen als je ervan uitgaat dat de rendering ook effectief met de toekomstige werkelijkheid samenvalt. In tegenstelling tot een productdemonstratie, waarbij de uitkomst voorspelbaar is, gaat het bij de 'demo' van een gebouw om een meer onzekere toekomst. De rendering is geen demo van een finaal product, maar een communicatiemiddel om in dialoog met een jury of bouwheer af te tasten wat die uitkomst of toekomst moet gaan worden.

Dat werd nog duidelijker toen beide bureaus in een tweede fase een aangepast ontwerp konden presenteren op basis van de vragen uit de eerste fase. XDGA hield voet bij stuk, terecht overtuigd van de kwaliteit van zijn *feitelijke* ontwerp: de interne verknooping van de circulatiewegen als publieke ruimte zet het programma zelf in als ontmoetingsplek, terwijl het ook omgaat met de moeilijke situatie aan de dienstweg door deze expliciet buiten bereik te houden.

EVR-Atelier 229 werkte in de tweede fase het voorgestelde plein verder uit met een rotonde die het plein omarmt – daarmee benadrukte het de *kwestie* van de verbinding nog meer – maar zonder de resulterende confrontatie tussen voetgangers en autoverkeer ook effectief aan te pakken. De conclusie van de jury was echter dat EVR-Atelier 229 hiermee de bereidheid toonde om mee te gaan in de bezorgdheden van de bouwheer en ze ook in dialoog wilde bijsturen, iets wat XDGA radicaal weigerde.

De conclusie onderstreept zo het statuut van het wedstrijdontwerp: niet als een parallelle wereld waarin het gebouw er al staat en op zijn effectieve architectuur kan worden beoordeeld, maar eerder als een soort intentieverklaring of beleidsnota waarmee bouwheer en architect een coalitie kunnen aangaan. De rendering – en alle bijbehorende tekeningen en plannen – is zo minder de fictieve architectuur van een andere en mogelijke wereld, maar vooral een voorstel tot een 'sociaal contract' om een gemeenschappelijk project mee op te zetten in deze huidige wereld.▲■●

1 Dit artikel bouwt voort op Albena Yaneva's begrip van een *issue-oriented space*, zie: Yaneva, A. (2017). Warriors in Search of a Public: Dispositional and Political Modalities of Presenting Architecture. *Diseña 11*, 62–79.